

Zdravko Mlinar

Slavko Splichal

PRIMERJALNO RAZISKOVANJE IN RAZVOJNI PROCESI

V primerjalnem raziskovanju ugotavljamo vse večje razhajanje med vedno širšimi teritorialnimi okviri medsebojne odvisnosti enot in vztrajanjem glavnega toka družboslovnega raziskovanja na tradicionalnih teritorialnih enotah. Procesov internacionalizacije in globalizacije v družbi ne spremljajo ustrezne spremembe v teoriji, metodah, projektih in organizaciji raziskovanja. V članku so obravnavani trije aspekti te problematike: 1. kontekstualne družbene spremembe, 2. spremembe, ki zadevajo akterje raziskovalnega procesa, in 3. spremembe z vidika kognitivne strukture raziskovalnega procesa.

Comparative research reveals an increasing separation between ever expanding territorial framework of mutual dependence of units and persisting of the mainstream social research in traditional territorial units. The processes of internacionalization and globalization in society are not accompanied by appropriate changes in theory, methods, projects and organization of research. The article considers three aspects of the problematic: 1. changes in the social context, 2. changes related to actors of research processes and 3. changes related to the cognitive structure of the research process.

primerjalno raziskovanje, globalizacija, individualizacija, metodologija

1. Uvod

Številne družbene spremembe in temeljna, kvalitativna družbena preobrazba na pragu "informacijske družbe" predstavljajo izziv in najširši okvir za ovrednotenje sedanje prakse in za opredelitev bodočih usmeritev v primerjalnem, medkulturnem in mednarodnem raziskovanju. Mnoga vprašanja v zvezi s primerjalnim raziskovanjem, obravnavana v specifičnih kontekstih ali na ad hoc način, je treba nanovo interpretirati znotraj teoretične paradigme, ki spodbuja "mikro-makro povezave", v analizi po ravneh (cross-level analysis) ter prostoru in času. To bi nam moralo dati občutek za smer in poudarek na kvaliteto in selektivnost, namesto da sprejemamo obstoječo prakso, v kateri "skoraj vse uspeva, čeprav v omejenem obsegu", in ko se "skoraj vsako novo idejo šteje za enako dragoceno kot vsako drugo" (Hubert Blalock, 1984, 158). Namesto da bi gledali na primerjalno raziskovanje ahistorično in omejili pozornost na nekaj izbranih vprašanj ali tehničnih podrobnosti, poizkušamo najprej identificirati njegovo spreminjajočo se vlogo in domet v raziskovanju dolgoročnih procesov in splošnih regularnosti prostorsko-družbenega razvoja.

Medkulturno in mednarodno sodelovanje razkriva različne segmentalne pristope in preokupacije (na primer prevladujoče osredotočenje na eno samo raven analize, kot jo predstavljajo nacionalne družbe v šestdesetih letih).¹ Ker so bili takšni pristopi sprejeti kot samoumevno dejstvo, namesto da bi jih ocenjevali v širšem kontekstu, so pogosto neopazno izgubili svoj osrednji pomen. Takšne predpostavke pa postanejo vprašljive, če jih ovrednotimo s stališča dolgoročne logike družbenega razvoja, na primer razporeditve raznovrstnosti v prostoru (homogenost znotraj - razlike med teritorialnimi enotami), predpostavke o avtonomiji posameznih teritorialno-političnih in družbenih enot oziroma posameznikov ipd.

V tem tekstu se bomo osredotočili na vprašanje, kako naj v primerjalnih raziskavah upoštevamo tista dolgoročna procesa, ki zadevata jedro protislovnosti razvojne dinamike: globalizacijo in individualizacijo. V socioloških odzivih na te procese je dvojna praznina: a) zelo malo je sistematičnega raziskovanja, ki bi se ukvarjalo prav s temi procesi, in b) malo se razmišlja o implikacijah za same raziskovalne operacije. Tako npr. lahko ugotovimo, da je simptomatično vse večje razhajanje med vedno širšimi teritorialnimi okviri družbene (medsebojne) odvisnosti - še posebej na podlagi informacijske tehnologije - in vztrajanjem glavnega toka družboslovnega raziskovanja v tradicionalnih teritorialnih enotah. Procesov internacionalizacije in globalizacije v družbi kot celoti ne spremljajo temu ustrezne spremembe v teoriji, metodah, projektih in organizaciji družboslovnega raziskovanja. Podobno pa velja, še zlasti v "socialističnih družbah", tudi za procese individualizacije oz. individualizacije.

Primerjalno raziskovanje predstavlja ekstremen in najbolj očiten primer protislovnih težej: po eni strani gre za vključevanje vse večje človeške in družbene raznovrstnosti, po drugi strani pa za zmanjševanje kompleksnosti, s tem da uvajamo splošnejše, abstraktne kategorije in propozicije znanstvenih zakonitosti.

Torej lahko rezultati takšnega raziskovanja pokažejo bodisi najvišjo stopnjo integracije raznovrstnosti akterjev oziroma simbolov bodisi skrajne primere (dis)agregiranja raznovrstnosti v obliki fragmentacije ali "balkanizacije".

V tej razpravi nam gre bolj za to, da razgrnemo relevantne konceptualne in teoretične okvire, kot pa da bi se spuščali v empirično dokumentirano analizo in preverjanje prav specifičnih hipotez.

2. Teoretsko izhodišče: paradigma individualizacije in globalizacije

V širši obravnavi problematike primerjalnega, mednarodnega in medkulturnega raziskovanja lahko izpostavimo tri značilne pristope oziroma predmetna področja:

- a) kontekstualne družbene spremembe,
- b) spremembe, ki zadevajo akterje raziskovalnega procesa, zlasti njihovo avtonomijo (podrejenost) in (ne)povezanost;
- c) spremembe z vidika kognitivne strukture raziskovalnega procesa (diskriminacija in posploševanje).

Prvi vidik, ki zadeva družbeno preobrazbo nasploh, izpostavljamo le instrumentalno, da bi lažje pojasnjevali spreminjajoče se parametre primerjalnega družboslovnega raziskovanja. Zato se bomo na tem mestu omejili predvsem na nekatera vprašanja z drugega in tretjega vidika (o prvem, zlasti glede prostorsko-družbenih sprememb pod vplivom nove tehnologije, glej več v: Z. Mlinar, 1988). Pri vsem tem želimo poudariti, da pojasnjevanje vseh treh kompleksov opiramo na splošno paradigmo (prostorsko) družbenega razvoja. Tega pojmuje kot protislovni proces, ki vključuje enotnost nasprotnosmernih tendenc spreminjanja h globalizaciji (razširjanju medsebojne povezanosti, k internacionalizaciji, socializaciji) in k individualizaciji (povečevanju samostojnosti delov - skupin, posameznikov - znotraj širše celote). Pri tem se spreminja tudi razmerje med tema procesoma; dolgoročno lahko sledimo prehajanju od medsebojne izključnosti (zero-sum game), ko korak naprej na eni strani pogojuje (določeno) nazadovanje na drugi strani, ki se v času zmanjšuje z upadajočimi amplitudami, dokler ne doseže točke kvalitativne preobrazbe od izključnosti k vzajemnosti (Z. Mlinar, 1986). Pri tem se povečuje "pozitivna vsota", tako da višja stopnja povezanosti obenem povečuje možnosti individualizacije in obratno. V tem procesu prihaja do a) polarizacije in krepitve dveh ekstremnih identitet: globalnega sistema (v svetovnem merilu) in posameznika ter b) do zblíževanja obeh z intenzifikacijo neposrednih povezav, ki prehajajo in slabijo vse vmesne strukture oziroma nivoje (teritorialno) družbene organizacije.

Kot bomo videli, pa lahko na podlagi te splošne koncepcije pojasnujemo tudi osrednjo problematiko (vlogo in povezovanje akterjev) mednarodnega primerjalnega raziskovanja. Avtonomija (podrejenost) in povezanost (ločenost) zadevata tako odnose

med raziskovalci (v mednarodnem merilu) kot tudi njihov položaj in odnos do njihovega (ožjega) okolja. Isto paradigmo lahko - kot smo že nakazali - z nekaterimi prilagoditvami (npr. z uvedbo pojma generalizacija namesto globalizacija ter pojma diskriminacija namesto individualizacija) uporabimo tudi v pojasnjevanju spreminjanja kognitivne strukture primerjalnega raziskovanja.

3. Samostojnost in/ali povezanost v raziskovalnem procesu

Na podlagi naše razvojne paradigme ter analize polarizacije na globalizacijo in individualizacijo (oboje pa se izraža v deteritorializaciji) se sedaj osredotočimo na sam raziskovalni proces. Potrebo po osredotočenju na ta proces je z metodološkega stališča že pred časom nakazal Neil Smelser (1976, 1995): "Če lahko upravičeno gledamo na raziskovalne operacije kot na vzročne procese, ki rojevajo indikatorje, in če te operacije v primerjalni analizi neenakih enot vodijo do tolikih napak, kot se zdi, da se to dogaja, potem je očitno, da bi morali dati primerjalni raziskovalci prednost vpeljavi najboljših razpoložljivih znanstvenih metod, da bi prispevali k sistematični oceni samega raziskovalnega procesa, kot so to že storili v analizi vzročnih razmerij, za katere štejem, da delujejo kot zunanji faktorji na raziskovalno dejavnost" (podčrtala Z. M., S. S.). Naš glavni cilj pri tem je, da nadaljujemo s takšno analizo v skladu z orisanim teoretičnim okvirom, pomembnim za razumevanje mnogih konkretnih vprašanj samega raziskovalnega procesa.

Kritične ocene predhodnih mednarodnih primerjalnih raziskav pogosto zadenejo ob vprašanje, kakšen je položaj raziskovalcev in kakšna so razmerja med njimi (npr. Stein Rokkan, 1970; Jan Berting, 1982; Michel Lesage, 1982 idr.). Ta vprašanja se zastavljajo največkrat glede praktičnih zadev, kot na primer v zvezi z delovanjem mednarodnih raziskovalnih skupin in organizacijo raziskovalnih projektov, ne pa v širšem teoretičnem okviru. Naš namen je dopolniti in nanovo oceniti takšne študije s pomočjo analize njihovih skupin latentnih teoretičnih razsežnosti.

Najpogostejša tema razprav je dejstvo, da ni zagotovljena pariteta vlog v mednarodnih kooperativnih raziskavah. Pariteta pomeni, da "imata raziskovalec in njegov sodelavec podobno, če ne enako raziskovalno vlogo in enak vpliv na odločitve. Odločitve sprejemata na osnovi soglasja in medsebojnega prilagajanja; ne vsiljujeta jih eden drugemu" (Krishna Kumar, 1985, 10).

Mednarodno (cross-national) raziskovanje: nivoji internacionalizacije

Tipi	I	II	III	IV	V	VI
Kriteriji	Nacionalna raziskava v več deželah	Imperia-listična	Ponovljena raziskava	Regresivna raziskava	Kooperativna raziskava	
Zasnova	N	N	N	I	I	I
Zbiranje podatkov	N	I	I	I	I	I
Analiza	N	N	I	N	I	I
Interpretacija	N	N	N	N	N	I

N = pretežno "nacionalno"

I = pretežno "internacionalno"

Če se angažirata obe strani, lahko pariteto dvignemo do enakopravnosti in prepovedi izkoriščevalskih razmerij (na primer, izvoz podatkov preko sodelavcev iz tujine se ocenjuje analogno kot izvoz surovin iz svetovnih "perifernih" v "osrednje" dežele). Drug pristop zadeva epistemološke implikacije in spoznavne omejitve ter predsodke, ki izhajajo iz različnega položaja in vloge (dominantna, podrejena) raziskovalcev.

Najbolj obsežna shema, ki ni omejena le na vprašanje avtonomije (podrejenosti), temveč zadeva tudi stopnjo mednarodnega sodelovanja (povezanosti), je Rokkanova (1970) tipologija mednarodnih raziskovanj. Rokkan razlikuje med štirimi fazami raziskovalnega procesa: a) zasnova, b) zbiranje podatkov, c) analiza in d) interpretacija. Navaja tudi možnosti za različne delitve nalog, analogno znanim tendencam v mednarodni delitvi dela, ko gre za ločitev zasnove od izvedbe.²

Ekstremni tip neparitetne raziskave je "imperialistična" raziskava, v kateri sodelujejo vse udeležene dežele le pri zbiranju podatkov; zasnova, analiza in interpretacija pa so monopolizirane in jih opravijo raziskovalci iz osrednje države.³

Osrednje mesto ZDA na področju družboslovja v svetu, kot je bilo že večkrat ugotovljeno, daje ameriškim raziskovalcem privilegiran položaj v mednarodnem kooperativnem raziskovanju. "Gre za pripisan položaj, ki ne izraža predvsem individualnih dosežkov in uspešnosti raziskovalcev, temveč bolj njihovo nacionalnost" (Krishna Kumar, 1985, 13). To pa sproži vprašanje individualizacije udeležencev glede na njihovo "domače" okolje. Trditve, da gre za pripisan (askriptiven) položaj, je v nasprotju s pričakovanjem, da so bolj razvite družbe dosegle višjo stopnjo individualizacije. Vloge raziskovalcev različnih nacionalnosti v medsebojnih odnosih, v okviru mednarodnega kooperativnega raziskovanja lahko razumemo kot rezultat tako vsebinskega prispevka sodelujočih (predlaganih teoretičnih in metodoloških koncepcij) kot tudi položaja narodov-družb v svetovnem sistemu. Oboje je lahko povezano. Vendar lahko eno zamenjamo z drugim: konceptualne in teoretične konstrukte omejene uporabnosti v mednarodnih in medkulturnih raziskavah lahko nadomestimo z bogatejšo materialno infrastrukturo, potrebno za takšno raziskovanje. Tu pa je še drugo vprašanje, ki terja proučevanje. V kolikšni meri je mednarodna družboslovna skupnost osiromašena, ker raziskovalci, ki pripadajo "perifernim družbam", nimajo na voljo niti sredstev za diseminacijo svojih najpomembnejših izsledkov?

Težnja po širšem vključevanju raznovrstnosti kot osnove za identifikacijo in bolj splošno formuliranje družbenih zakonitosti zahteva, da je ta raznovrstnost dejansko zastopana v raziskavi. Zagotovitev udeležbe raziskovalcev iz več nacionalnih družb (kultur) je vsaj korak naprej k bolj avtentični zastopanosti. Zaradi tega so običajno raziskovalne skupine večje; večja je raznovrstnost udeležencev v raziskavi, pa tudi raznovrstnost (a) vsebinskih interesov (kaj je predmet raziskave), (b) teoretičnih pristopov, (c) metodološke usposobljenosti, (d) ideoloških usmeritev in (e) kulturnih norm, jezikov in življenjskih stilov.

Tako večje število raziskovalcev kot njihova raznovrstnost pa povečujeta "ceno" integracijskega procesa. Čim večja je skupina in čim bolj je heterogena, tem večja je verjetnost, da bo lahko upoštevala dejansko raznovrstnost po državah; istočasno pa je tudi tem manjša verjetnost, da bo moč to raznovrstnost (različnost) integrirati v omejenem času, ki je na voljo raziskovalcem.

Kar zadeva stroške in razpoložljivost raziskovalcev za angažiranje v primerjalnih raziskovalnih projektih, je čas omejen. Imamo torej protislovne zahteve: v primerjavi z raziskovanjem znotraj posameznih dežel bi bilo potrebno več časa, na voljo pa ga je manj (ali pa je dražji)!

Koliko truda bo potrebno, preden bo doseženo soglasje, je odvisno tudi od stopnje in distribucije vpliva (avtonomije) sodelujočih raziskovalcev. Čim večja je avtonomija raziskovalcev in čim bolj demokratična je razporeditev njihovega vpliva, tem več časa bo potrebnega, preden bo doseženo soglasje.⁴ Težnja po kopičenju in ne po integriranju raznovrstnosti lahko obvelja kot najenostavnejša "rešitev". Razumljivo je, da so kritična ovrednotenja dveh desetletij mednarodnih primerjalnih raziskav (M. Niessen, J. Peschar, 1982) pokazala, da večina uresničenih projektov navadno nima

eksplicitne teoretične podlage, ali pa je ta zelo površna. Takšne raziskave so navadno deskriptivne in nimajo namena, da bi preverjale iz teorije izpeljane hipoteze. Na splošno velja, da so te raziskave le v zelo omejenem obsegu uspele kumulirati znanstvena spoznanja.

Širjenje mednarodnega sodelovanja pa ni samo stvar odločitve, temveč proces, v katerem morajo biti izpolnjeni številni pogoji, na primer profesionalna usposobljenost, znanje tujih jezikov in vzpostavitev komunikacijske infrastrukture. Anticipacija in načrtovanje takšnega procesa se izkaže za bolj učinkovito pot, kako preseči nepariteto, kot pa je alternativa - da namreč nacionalne države s perifernih ali polperifernih območij a priori omejujejo udeležbo v mednarodnih raziskavah, da bi tako zaščitile svojo avtonomijo ali obvladovale svojo notranjo hierarhijo.⁶

To diskrecijsko moč je možno uporabiti za zaščito in izboljšanje avtonomije, pa čeprav na račun medsebojne povezanosti. Vendar pa v okviru paradigme o enotnosti nasprotij ni mesta za razvoj v znanosti in družbi, če to pomeni izločitev ene ali druge od njiju. Avtonomija in izolacija ("negativna svoboda") je lahko enako restriktivna kot povezanost (internacionalizacija) brez avtonomije.

Protislovna situacija, v kateri "imperialistični tip" mednarodnih raziskav ni sprejemljiv, povsem "kolaborativen" pa naleti na velike praktične omejitve, kaže, da je potrebna postopnost in določnejša predstava o časovni razsežnosti procesa razreševanja teh protislovij.⁷ Zato ne obstaja ena sama rešitev, ne glede na razvitost družboslovja v konkretni deželi. V tem smislu trdi K. Kumar, da "v zgodnjih fazah rasti asimetrične transakcije niso nezaželene... Vendar pa začetni zagon in potem vključitev družboslovcev iz manj razvitih dežel v mednarodno znanstveno skupnost, ki jo obvladujejo industrijsko razvite dežele, lahko zavre uveljavljanje domačih teoretičnih perspektiv in metodologij" (1985, 3-4, str. 220). S tem smo se dotaknili teme, ki jo bomo obravnavali v naslednjem poglavju. Na tem mestu pa se zdi pomembno, da opozorimo na spremenljivost razmerja med avtonomijo in povezanostjo v toku časa. Kar je v neki fazi morda spodbuda, lahko postane v drugi ovira.

Informacijska in še posebno telekomunikacijska tehnologija lahko, kot smo rekli zgoraj, prinese določeno zблиžanje kultur in nacionalnih družb kot tudi raziskovalcev v okviru globalnega svetovnega sistema. Še vedno pa ostaja vprašanje, v kolikšni meri to zблиževanje napreduje v obliki dominacije metropolitanskega jedra, namesto kot integracija avtonomnih sodelavcev, ki predstavljajo široko paleto raznovrstnosti po deželah.

V hitrem širjenju bank podatkov, v boljšem mednarodnem pokrivanju predmeta raziskovanja in v vzporednem širjenju transnacionalnega pretoka podatkov (Cees I. Hamelink, 1984; Rolf T. Wigand et al., 1984, OZN; 1982) ter v uporabi tehnik, ki v sociološkem raziskovanju še niso prišle v praktično rabo, vidimo simptomatične znake za krepitev globalne komunikacijske mreže in slabitev posredniških struktur in virov informacij v raziskovalnem procesu. To se odraža na primer v razširjanju angleščine, ki nastopa kot lingua franca v profesionalnih komunikacijah med sociologi. Ovire v komuniciranju pa premagujejo na račun manjših družboslovnih skupnosti (glej tudi Laponce, 1987). Nadalje lahko opazujemo polarizacijo v individualizaciji in globalizaciji tudi v opuščanju prakse nacionalnih socioloških združenj, da bi objavila skupaj v eni (zelo heterogeni) publikaciji, vse prispevke svojih članov na svetovnem kongresu.⁸ Med raziskovalci torej prevladujejo vedno bolj selektivne komunikacije.

Poglejmo na koncu še spremembe v odnosu med raziskovalcem in njegovim predmetom raziskovanja. Avtonomija raziskovalca predpostavlja vlogo subjekta glede na predmet raziskovanja. Če pride do individualizacije v družbi na splošno kot tudi v raziskovalnih procesih, potem tudi sociologija ne more vztrajati pri tradicionalni delitvi med subjektom in objektom raziskave. To se morda ne bo zgodilo na način, kot si Peter Park (198, 161, 169) predstavlja trend "k emancipativni sociologiji", namreč z "opustitvijo univerzalnosti". Ker individualizacija vodi k edinstvenim individualnim identiteam, kar - kot smo pokazali - pomeni, da jih ne more popolnoma predstavljati ali nadomestiti nihče drug, se bodo morale - tudi same - vključiti v raziskovalni proces. Toda, celo če "bodo ljudje sami raziskovali svoj lastni svet", to še ne pomeni, da jih bodo

vodile izključno "njihove lastne metode, teorije, epistemologije..." in tako naprej. Če spodbujamo "ljudi, da bi sodelovali v odkrivanju funkcioniranja svojega družbenega sveta in obenem aktivno ustvarjali družbeno stvarnost po lastni zamisli", to še ne pomeni, da "ne bo nobenih abstraktnih teorij, ki bi imele moč zakonov" (ibidem), kot bomo videli še v naslednjem poglavju.

4. Spreminjanje strukture spoznavnega procesa

Primernost naše koncepcije razvoja kot dialektike individualizacije in globalizacije za razumevanje sprememb v strukturi spoznavnega procesa, do katerih prihaja v primerjalnem in mednarodnem raziskovanju, se kaže v "dvojni napetosti", o kateri govori Neil Smelser (1975, 177): "Iskanje primernih primerjalnih kategorij odseva neke vrste dvojno napetost: na eni strani..., če je zaželena komparativna analiza neenakih sistemov, je raziskovalec pod pritiskom, da formira bolj abstraktne in inkluzivne koncepte; po drugi strani pa približevanje abstraktnejšim konceptom ustvarja protipritisk za respecifikacijo pravil, za identifikacijo empiričnih indikatorjev, kakršni lahko nastopijo v neenakih sistemih, ki jih zajamejo splošnejše kategorije... Na primerjalnega raziskovalca lahko torej gledamo, kot da bojuje neprestan boj med "kulturno omejenostjo" sistemsko specifičnih kategorij in "brezsvbinskostjo" sistemsko inkluzivnih kategorij" (podčrtala Z. M., S. S.). Po mnenju avtorja mnogo vprašanj in protislovij "primerjalne analize lahko razumemo, kot da izhajajo iz različnih naporov za razrešitev te dvojne napetosti" (ibidem).

Drugi obsežni epistemološki model, ki podpira naš pristop, je razvil Maruyama (1974, 1980). V njem izpostavlja dvojnost cikličnega procesa konceptualnega razvoja kot rezultat "simbioze" različnosti, ki poraja nove različnosti; torej se tudi razumevanje razvija skozi dvoumnost pojmov.

Tudi Gordon (1974) in Gharajedaghi (1983) vidita možnost za diferenciacijo med predmeti in zmožnost, da najdemo podobnost med njimi, kot komplementarno človekovi nagnjenosti do inovacij.

Zmožnost najti podobnosti med predmeti, ki se zdijo različni (Abstrakcija)	Zmožnost najti razlike med predmeti, ki se zdijo podobni (Re)specifikacija	
	Nizka	Visoka
Visoka	Reševalci problemov	Inovatorji (Integratorji)
Nizka	Posnemovalci (Tehniki)	Opredeleževalci problemov

Z vidika Gordonovega in Gharajedaghijevega pristopa bi moral imeti Smelserjev idealni "primerjalni raziskovalec" obe sposobnosti, za identifikacijo razlik in podobnosti. To bi bili v resnici zaželeni (če že ne nujni) sposobnosti ne le za "primerjalne raziskovalce", temveč tudi za vse družboslovne raziskovalce na splošno. Vendar pa ugotavljamo, da prav primerjalno raziskovanje ni dalo pričakovane prispevka sociološkemu znanju in vse prepogosto ostaja na nizki ravni generalizacije. Kar bi torej potrebovali, je iskanje bolj inkluzivnih, obsežnih in abstraktnih kategorij, ki bi s tem postale bolj primerjalne. Takšne težnje niso omejene le na področje komparativnega raziskovanja; prisotne so kot splošen trend k nomotetičnemu znanju ali v okviru nomotetičnih (za razliko od ideografskih) disciplin. Ker pa je takšno raziskovanje odprto za veliko raznovrstnost, pomeni to dodatno spodbudo v tej smeri.

Nekateri avtorji si prizadevajo "najti raven posploševanja, ki bi omogočala, da se

istočasno izognemo tako sterilni teoriji kot nekoristni akumulaciji" (Alfred Grosser, 1972, 55). Vendar pa se zdi, da takšno iskanje ne daje rešitve. Ni ene same, prave "ravnih posploševanja", ki bi zagotovila omenjeno istočasnost ne glede na obseg raznovrstnosti, ki naj bi jo pokrila primerjalna analiza. Gre bolj za vprašanje, kako maksimirati medsebojno vplivanje in medsebojno plemenitenje glede na cel spekter nivojev posploševanja. "Bolj kot so primerjane dežele med seboj oddaljene in različne, bolj je nujno dvigniti stopnjo abstrakcije" (Dogan, Pelassy, 1984, 27).

V razpravi o "bedi mednarodnih primerjav" s perspektive svetovnega sistema so bili izpostavljeni koncepti in metode, ki so omejeni oziroma vezani le na posamezne kulture. Enostavni vzročni modeli prepuščajo mesto "teorijam, ki upoštevajo holistične in sistemske koncepte, ki priznavajo paradokse in protislovja kot del naravnega stanja" (Robert Jackson, 1987, str. 47).

Primerjalna analiza pomeni večjo izpostavljenost različnosti in "nas sili, da izrazimo predpostavke, ki nam jih ni treba izrekati, kadar delujemo znotraj svoje lastne kulture" (Erwin Scheuch, 1968, 179). Torej lahko rečemo, da konfrontacija (povezanost) z različnostmi prispeva k opredelitvi naše lastne identitete. Ta odnos pa ni avtomatično zagotovljen. Novo raznovrstnost lahko zagotovi uvedba konceptov, teorije, metod ali pa, na drugem nivoju, uvedba tujih učbenikov... Tuje knjige, ki so jih napisali vidni znanstveniki, lahko zavrejo razvoj domačega založništva" (Krishna Kumar, 1985, 223).¹⁰

Razprava, organizirana na Svetovnem sociološkem kongresu v Ciudad Mexico, je zastavila vprašanje o "univerzalizmu proti podomačenju (indigenization) v sociološki teoriji".¹¹ To lahko štejeemo kot poskus znotraj širšega konteksta "iskanja raziskovalnih modelov in konceptualnih okvirov, ki izražajo edinstvenost posameznih kultur" (Martin Albrow, 1987).¹²

Peter Park (1988, 167) trdi, da se zahteva po "podomačenju začne s priznanjem, da je sociologija, kakršno prakticiramo danes, v resnici dokaj omejena v metodah (npr. raziskovalne tehnike), teorijah (npr. teorije deviacij) in metateoretičnih epistemologijah (npr. dualizem) ..., ki v celoti odražajo kulturne predsodke Evrope in Severne Amerike... Namen podomačenja je, da bi vpeljali mnogovrstne tehnike raziskovanja, teoretične perspektive in epistemologije (...) in s tem v bistvu izboljšali spoznavne sposobnosti sociologije (...) ter utemeljili razne družbene stvarnosti". V tem smislu so določene posebnosti ("jedra", core) nominalno prevzele vlogo univerzalnosti. Zahteva po podomačenju se pojavi v imenu raznovrstnosti, ki je splošne kategorije še niso zaobsegle, ali zato, ker še ni bila jasno izražena, ali ka ker jo je zadržala zunanja univerzalnost, kot jo opredeljujejo "osrednja" (core) področja.

Takšno legitimno zanimanje pa lahko - če ga razumemo kot alternativno obstoječemu "univerzalizmu" - pripelje do drugega problema. Odvisno je seveda od razumevanja podomačenja. Jan J. Loubser je definiral podomačenje kot "razvoj nacionalnih družboslovnih skupnosti, ki se opirajo same nase, so samozadostne in se same usmerjajo - drugače rečeno, ki so avtonomne in neodvisne - z ozirom na vse vidike življenjskih funkcij skupnosti, vključno z njeno sposobnostjo, da se povezuje z drugimi skupnostmi na enakopravni, recipročni podlagi". Ob tem lahko pripomnimo naslednje: prvič, v nasprotju z Albrowom, ki se je osredotočil na "raziskovalne modele in konceptualne okvire", razmišlja Loubser o avtonomiji "nacionalnih družboslovnih skupnosti"; z drugimi besedami, to je prej raven akterjev družboslovnega raziskovanja kot kognitivne strukture in procesov. Drugič, omenjena definicija izrecno navaja cilje, kot so "samozadostnost" in "samostojnost" itd. Avtor tu ne ostaja več znotraj naše paradigme o enotnosti nasprotij v "avtonomiji in povezanosti", ampak daje očitno prednost prvi ter pušča ob strani (negativne) implikacije takšne odločitve. To je nadaljnji primer "rešitve", ki pomeni avtonomijo (različnost) z ločitvijo (izolacijo).¹³ V tem najdemo naslednje protislovje: na eni strani imamo mnoge kritične pripombe glede etnocentričnega značaja "grosistične" metropolitanske sociološke "produkcije", na drugi strani pa zahtevo po samozadostnosti periferije.

Naša nedavna izkušnja v neke vrste kvazi-eksperimentalni situaciji je bila zahteva po podomačenju družboslovja v Jugoslaviji v sedemdesetih letih. Izhodišče je bilo

morda drugačno: v prvi vrsti je šlo za ideološki ekskluzivizem, čeprav formuliran kot poskus zaščite prave identitete in specifičnosti oziroma edinstvenosti jugoslovanskega družbenopolitičnega sistema. Npr.: jugoslovanska občina je bila obravnavana, kot da je edinstven pojav v sodobnem svetu in je kot takšne ni mogoče primerjati z lokalnimi skupnostmi v drugih deželah; splošnega koncepta "lokalne samouprave" naj ne bi uporabljali v empiričnih raziskavah v okviru Jugoslavije; "komuna" in "komunalni sistem" sta bila opredeljena kot radikalno nova in kvalitativno drugačna pojava. Kritike so se osredotočile tudi na sociološki koncept - participacije kot splošnejše in obsežnejše kategorije, ki bi vključevala tudi razne samoupravne aktivnosti (Stojan Tomić, 1975). Bistvo kritik je bilo v trditvi, da je samoupravljanje pojav sui generis, v osnovi različen od drugih oblik delavske participacije (na primer "Mitbestimmung" v ZRN).

Čez nekaj časa in še posebno v kontekstu sedanje družbene krize je postalo očitno, da je, če v jugoslovanski družbi obstaja kaj specifičnega in edinstvenega, to v prvi vrsti normativna ureditev in institucionalna struktura, medtem ko je družbenoekonomska stvarnost v bistvu ostala v starih okvirih.

Zaključek

Procesi individualizacije in globalizacije rušijo - predvsem zaradi vpliva novih informacijskih tehnologij - tradicionalno teritorialno organizacijo družbe. Taka polarizacija se izraža v deteritorializaciji in v dolgoročnem trendu (včasih v nasprotju s kratkoročnimi spremembami) slabitve pojasnjevalne moči lokacije v prostoru. Fizična oddaljenost zmeraj manj pojasnjuje razlike med družbenimi skupinami in posamezniki. Razkrivamo spremembe, ki označujejo premik od lokacije k cirkulaciji (from the "space of places" to the "space of flows").

Razlike med teritorialnimi enotami v kontekstu močne mobilnosti in medsebojne odvisnosti se zmanjšujejo, medtem ko se razlike znotraj teh enot, še posebej med posamezniki, večajo. Torej teritorialne enote izgubljajo na pomenu kot kontrolni agensi in prostori za hrambo, medtem ko se globalni sistem krepi kot enota akumulacije.

Vse to predstavlja podlago za razumevanje samega bistva in spremenljive narave primerjalnega mednarodnega raziskovanja, tako v smislu vedenjske razsežnosti (vloge in interakcije akterjev v raziskavi) kot tudi samih spoznavnih procesov. Isto teoretično paradigmo smo uporabili a) za pojasnjevanje sprememb v celotni družbi, b) sprememb v zvezi z avtonomijo (podreditvijo) in povezanostjo (ločenostjo) raziskovalcev ter c) sprememb v zvezi z diskriminacijo in generalizacijo znotraj spoznavnega procesa v primerjalnem raziskovanju.

Na podlagi te paradigme smo identificirali in interpretirali nekatere ključne probleme v okviru vsakega od treh pristopov; vendar smo se v tem tekstu osredotočili predvsem na točki b) in c). Ti problemi se značilno pojavijo ali v obliki avtonomije (različnosti, diskriminacije) na račun povezanosti (integracije, generalizacije) ali pa obratno. To ima posledice za nacionalno suverenost, pariteto med raziskovalci v mednarodnih raziskavah in za razmerje med univerzalizmom in podomačenjem. Namesto da bi a priori sprejeli igro ničelne vsote (zero-sum game) kot vzorec medsebojnih odnosov, je bolje, da proučimo meje njene uporabnosti in proces prehajanja od izključenosti k vzajemnosti. Namesto domnevnega soglasja (Rokkanova tipologija) v koncepcijah, zbiranju podatkov, analizi in interpretaciji je bila predlagana za mednarodno raziskovanje "heterogenistična logika", ki ne uveljavlja tendence univerzalne pojmovne homogenizacije, pač pa poudarja (pojmovno) heterogenost in diferenciacijo kot temelj generalizacij, ki pa ne v časovnem ne v prostorskem smislu nimajo absolutnega značaja, ampak znova sprožajo procese (pojmovne) heterogenizacije. V primerjalnem raziskovanju so se homogenistični in izolacionistični (kulturno omejeni) pojmi izkazali za pojasnjevalno nemočne. Poskuse, da bi razvojne spremembe, razlike in zakonitosti dojele z enostavnimi vzročnimi pojasnitvami, je treba nadomestiti s teorijami ter holističnimi in sistemskimi koncepti, ki priznavajo

(upoštevajo) razlike, nasprotja in protislovja, če hočemo razkrivati sodobne tendence globalizacije in individualizacije. Ker primerjalno raziskovanje pomeni vključevanje večje variabilnosti in razlik, je prav v njem potrebno izoblikovati pojmovni instrumentarij, ki ga morda niti ne potrebujemo, kadar je raziskovanje omejeno na posamezno kulturo. Prav širše vključevanje variabilnosti in upoštevanje interkulturalnih razlik lahko edino zagotavlja teoretsko univerzalizacijo in hkrati omogoča (re)definirati (kulturalno) identiteto, specifičnost v globalnem okolju.

OPOMBE

1. Kljub dejstvu, da "je bil izziv za zaprto, avtonomno spremembo že poprej formuliran v antropologiji kot Galtonov problem", je večina "primerjalnih študij v petdesetih in šestdesetih letih predpostavljala, da so države dovolj zaprti sistemi za avtonomen razvoj in politično usmerjanje sprememb" (Henry Teune, 1987, 16).
2. Za to delitev zasnove od izvedbe je tipično, da nastopa npr. znotraj (avtomobilske) industrije v času, "ko se razvite industrijske dežele vedno bolj osredotočajo na visoko tehnologijo, raziskovanje, oblikovanje in globalno upravljanje, medtem ko je proizvodnja po vsem svetu decentralizirana v skladu z globalno strategijo oskrbe z viri" (Richard Child Hill, 1984, 146)
3. Manfred Niessen (1982, 98) je poenostavil Rokkanovo tipologijo in razlikuje le še med dvema poloma: a) centralizirana organizacija raziskave, kar pomeni, da opravi oziroma nadzoruje in kontrolira vse štiri faze raziskave ena institucija ali raziskovalna skupina (to je t.i. "safari" ali "imperialistično" raziskovanje) in b) "decentralizirani" model, kjer opravijo del zasnove študije, zbiranje podatkov in v večji ali manjši meri tudi analizo in interpretacijo, neodvisne nacionalne raziskovalne skupine, ki pa pri tem tesno sodelujejo. To je "tip internacionaliziranih projektov", značilen za Vienna Centre.
4. To je tudi konkretna izkušnja iz večjih mednarodnih raziskovalnih projektov, kot na primer projekta "Cross-national Study of the Influence of Local Leadership" (Philip Jacob et al., 1971). Vključenost večjega števila raziskovalcev in konsultantov iz oddaljenih krajev (iz ZDA, Indije, Poljske in Jugoslavije), ki so vsi izražali svoje različne poglede na to, kaj in kako delati, ob tem ko je bilo treba upoštevati tudi časovne in finančne omejitve, je predstavljala velik pritisk v smeri kompromisa. Tako sicer raziskovalna skupina ostane skupaj, vendar na račun doslednosti raziskovalne zasnove in teoretične vrednosti rezultatov.
5. "Eden izmed sklepov nekega mednarodnega seminarja... pravi, da so mednarodne primerjalne raziskave iz zadnjih nekaj desetletij imele za rezultat le skromno akumulacijo znanstvenih spoznanj. Čeprav velja ta sklep tudi za druge tipe socioloških spoznanj, se zdi to pomanjkanje akumulacije znanja nekako bolj očitno v mednarodnem primerjalnem raziskovanju..." (Jan Berting, 1982, 5).
6. Na primer, po obdobju "odprtosti" v šestdesetih letih, ko so se jugoslovanski sociologi vključili v nekatere najbolj znane mednarodne raziskovalne projekte, spodbujene največkrat s strani sociologov in politologov iz ZDA, se je jugoslovanska vlada v zgodnjih sedemdesetih letih odzvala z restriktivnimi ukrepi, da bi tako preprečila nezaželene "tuje vplive". Sledilo pa je desetletje "sociološkega mrtvila".
7. Tega vsekakor ni bilo, ko je jugoslovanska vlada pred petnajstimi leti intervenirala z restriktivnimi ukrepi (več kontrole), da bi zaščitila nacionalno avtonomijo, ni pa upoštevala potreb in dinamike procesov učenja. Konkretni primeri mednarodnih raziskovalnih projektov in vloge jugoslovanskih sociologov v njih v poznih šestdesetih letih in danes pa kažejo, da se pariteta vlog vendarle postopoma izboljšuje (glede na večjo usposobljenost in pridobljene izkušnje ipd.).
8. Jugoslovanski sociologi so to naredili vsi skupaj, na primer v posebni številki revije "Sociologija", ali pa celo po republikah (Srbija, Slovenija) za kongres v Uppsali leta 1982. Nekatere vzhodnoevropske dežele še vztrajajo pri takšni praksi. Drug primer opuščanja neselektivnega komuniciranja se kaže tudi v spremenjenem načinu obveščanja uporabnikov posameznih družboslovnih knjižic. Namesto predstavljanja vse pridobljene literature vsem uporabnikom, je npr. ODK J. Goričarja uvedla obveščanje posameznikov po "individualnih profilih".
9. "V primerjalnih raziskavah političnih sistemov prihaja do tega, da odločanje, agregacija interesov, oblast in podobno nadomeščajo parlamente, stranke in formalna sodišča kot konceptualni okvir. V primerjalni sociologiji religije začenja sistem verovanja nadomeščati magijo, znanost in religijo kot zaprte kategorije z mejami, ki jim je treba oporekati. Učinek teh širših operativnih terminov je širjenje obsega pojavov, ki jih mora sociolog upoštevati pri preučevanju določene variable..." (Geoff Payne, 1973, 25).
10. To nas spominja na podobno protislovno zadevo, ki je povzročila veliko kritike v gospodarski sferi: kupovanje licenc pri tujih firmah je zavrlo lastne "raziskave in razvoj". Po drugi strani pa lahko ugotovljamo, kako tudi pomanjkanje tuje literature zavira razvoj znanosti.
11. Zastavljanju vprašanja na tak način lahko oporekamo iz več razlogov. Prvič, že nekateri udeleženci sami niso razumeli tega vprašanja kot alternativo. Drugič, univerzalizem in podomačenje kot koncepta (spet odvisno od definicije) ne predstavljata ubranega para. A. Muyinn Sance (1988, 189-190) je zapisal: "Kot jaz razumem temo tega simpozija, sklepam, da se od nas pričakuje, da se opredelimo za eno od obeh tendenc v zgoraj omenjeni sociološki tradiciji, s tem da pazimo, da bomo omogočili sociologom iz tretjega sveta, da prispevajo k razvoju tradicionalnega družboslovja. Torej sem se odločil, da zagovarjam podomačenje v sociološki teoriji kot tradicijo sociološkega delovanja."

12. Albrow (1987) še bolj upraviči gibanje za podomačenje kot "izravnalno silo, ki se je pojavila v odgovor na etnocentrizem Zahoda, ki si je dolgo časa umišljal, da formalna racionalnost modernizacije zagotavlja tako univerzalen okvir kot nadomestno kulturno vsebino, ki bo privedla do tega, da bodo postale lokalne različice perifernega in zanemarljivega pomena za neranljivo glavno usmeritev družbenih sprememb".
13. Nekam nedosledno do svoje definicije podomačenosti zaključil referat tako, da pravi, da "ne bi moglo biti prave internacionalizacije družboslovja brez avtohtonizacije te-tega v velikem številu dežel in kultur na vseh koncih sveta" (1988, 187).

LITERATURA

- Albrow Martin (1987), *Sociology for One World*, *International Sociology*, Vol. 2, No. 1, March 1987.
- Berting Jan (1982), *Why Compare in International Research*, v: Manfred Niessen and Jules Peschar.
- Bialock Hubert, Jr. (1984), *The Basic Dilemmas in the Social Sciences*, London: Sage Publications.
- Dogan Mattei and Dominique Pelassy (1984), *How to Compare Nations*, Chatman House Publishers.
- Gharajedaghi, Jamshid (1983), *Social Dynamics: Dichotomy and Dialectics*, *Human Systems Management*, Vol. 4, No. 1, 7-17.
- Gordon G. and ass (1974), *A Contingency Model for the Design of Problem Solving Research Program*, *Milbank Memorial Found Quart*, 184-220.
- Grosser Alfred (1972), *L'explication politique*, Paris: Colin.
- Hamelink Cees (1984), *Transnational Data Flows in Information Age*, Lund, Sweden: Studentlitteratur AB, Chajrtwell-Bratt Ltd.
- Hill Richard Child (1984), *Transnational Capitalism and Urban Crisis: the Case of Auto Industry and Detroit*, v: Ivan Szelenyi, ed.: *Cities in Recession*, London: Sage Studies in International Sociology.
- Jackson Robert (1987), *Commentary on Peter J. Taylor's: "The Poverty of International Comparison..."*, *Studies in Comparative International Development*, Vol. XXII (Spring), No. 1, pp. 47-55.
- Jacob Philip et al. (1971), *Values and the Active Community*, New York: Free Press.
- Kumar Krishna (1985), *Some Reflections on Transnational Social Science Transactions*, *International Journal of Contemporary Sociology*, XIX, 3-4, 219-234.
- Laponce J. A. (1987), *Language and Communication: The Rise of the Monolingual State*, v: Cioffi-Revilla Claudio, Richard L. Merritt, Dina A. Zinnes (1987), *Communication and Interaction in Global Politic*, London: Sage Publications.
- Lesage Michel (1982), *Cooperative Comparative Research between Eastern and Western Europe*, v: M. Niessen, J. Peschar, 109-118.
- Loubser Jan J. (1988), *The Need for Indigenization of Social Sciences*, *International Sociology*, Vol. 3, No. 2, pp. 171-178, June.
- Maruyama Magoroh (1980), *Information and Communication in Poly- Epistemological Systems*. In K. Woodward (ed.), *The Myths of Information*. London: Routledge and Keagan Paul, 28-40.
- Mlinar Zdravko (1986), *Protislavja družbenega razvoja*, Ljubljana, Delavska enotnost.
- Mlinar Zdravko (1988), *Information, Technology and Spatio-Social Restructuring: Globalization and Individualization*, referat na konferenci: "Information, Technology and the New Meaning of Space", ISA, RC for Social Ecology, Frankfurt 1988.
- Niessen Manfred, Jules Peschar (1982), eds., *International Comparative Research: Problems of Theory, Methodology and Organization in Eastern and Western Europe*, Oxford: Pergamon Press.
- Park Peter (1988), *Toward and Emancipatory Sociology: Abandoning Universalism for True Indigenization*, *International Sociology*, Vol. 3, No. 2, pp. 161-170.
- Payne Geoff (1973), *Comparative Sociology: Some Problems of Theory and Method*, *The British Journal of Sociology*, Vol. XXIV, No. 1.
- Rokkan Stein (1970), *Cross-cultural, cross-societal and cross-national research*. v: UNESCO (ed.), *Main Trends of Research in the Social and Human Sciences (Part I: Social Sciences)*. The Hague: Mouton.
- Scheuch Erwin (1967), *Society as a context in cross-cultural comparisons*, in: *Social Science Information*, VI-5.
- Smelser, N. J. (1976), *Comparative Methods in the Social Sciences*, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall.
- Teune Henry (1987), *Comparing Nations: What Have We Learned?* paper, *International Studies Association*, April, 1987.
- Wigand Rolf, Carrie Shipley and Dwayne Shipley (1984), *Transborder Data Flow, Informatics, and National Policies*, *Journal of Communication*, Vol. 34, No. 1.